

Література

1. Алфавітний покажчик міст і селищ міського типу / [Офіційний сайт Верховної Ради України] – Режим доступу: <http://static.rada.gov.ua/zakon/new/NEWSAIT/ADM/zmist.html/>
2. Міста / [Офіційний сайт Всеукраїнського перепису населення 2001] – Режим доступу: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/city>
3. Демографічний паспорт території / Населення України / [Офіційний сайт Головного управління статистики у Львівській області] – Режим доступу: <http://stat6.stat.lviv.ua/ukrcensus/>
4. Демографічний паспорт – Україна / [Офіційний сайт Всеукраїнського перепису населення] – Режим доступу: <http://database.ukrcensus.gov.ua/>
5. Івченко А. Міста України. – К. : ДНВП «Картографія», 1999. – 136 с.
6. Народне господарство Української РСР в 1969 році. – К. : Статистика, 1970. – 612 с.
7. Населення / Українська радянська енциклопедія: в 11 т., 12 кн. – Т. 11, кн. 2. Українська Радянська Соціалістична Республіка. – К. : Укр. рад. енцикл., 1984. – С. 21-23.
8. Національний атлас України / [наук. ред. Л.Г. Руденко]. – К. : ДНВП «Картографія», 2007. – 826 с.
9. Органи місцевого самоврядування в Україні / Облікова картка [Офіційний сайт Верховної Ради України] – Режим доступу: <http://w1.c1.rada.gov.ua/>
10. Статистичний щорічник України за 2010 рік / [за ред. О.Г. Осауленка]. – К.: ТОВ «Август Трейд», 2011. – 560 с.
11. Чисельність наявного населення України на 1 січня 2011 року. – К. : Держкомстат, 2011. – 112 с.
12. Atlas interactive / [Офіційний сайт Національного інституту демографічних досліджень / Institut national d'études démographiques (Франція)] – Режим доступу: <http://www.ined.fr>
13. Quid 2005 / [sous la dir. de D. et M. Frémy]. – Paris: Robert Laffont, 2006. – 2192 p.
14. Рио+20. Конференція ООН по устійчивому розвитку. Ітоговий документ. A/conf.216/L.1.
15. Нудельман В.И. Город и бизнес // TOP CLUB JOURNAL. – 2012. – № 1.

Інститут географії Національної академії наук України, Київ

Статья поступила в редакцию 20.02.2013

УДК 911.3

Т.В. Єрошина

**МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ
ВИРОБНИЦТВА ЕКОЛОГІЧНО ЧИСТОЇ ПРОДУКЦІЇ АПК**

Т.В. Єрошина

**МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОБЩЕСТВЕННО-ГЕОГРАФИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ ПРОИЗВОДСТВА ЭКОЛОГИЧЕСКИ
ЧИСТОЙ ПРОДУКЦИИ АПК**

Інститут географії Національної академії наук України, Київ

Разработаны методические основы общественно-географического исследования производства экологически чистой продукции АПК. Подчеркнута многогранность и комплексность этого процесса, в котором сочетаются природно-экологические и социально-экономические условия и особенности. Сформулированы основные задачи и определены ключевые этапы исследования. Обращено внимание на необходимость использования территориального подхода в качестве его основы. Подчеркнута роль производства такой продукции во внедрении экологически безопасных моделей развития сельского хозяйства.

Ключевые слова: *екологічно чиста продукція АПК; екологічно чисте виробництво; методи дослідження; системно-структурний підхід.*

T. Yeroshina

**METHODOLOGICAL BASICS OF SOCIO-GEOGRAPHICAL RESEARCH IN PRODUCTION OF THE ECOLOGICALLY CLEAN
AGRICULTURAL PRODUCE**

Institute of Geography of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv

The methodological basics of socio-geographical research in organic food production has been developed. The diversity and complexity of the process, which combines natural, ecological and socio-economic conditions and characteristics has been highlighted. The main tasks and key stages of the study have been identified. The attention has been drawn to the need for a territorial approach as its foundation. The role of such produce production for implementation of environmentally safe agricultural development models has been stressed.

Keywords: *organic products, environmentally friendly production, research methods, systematic and structural approach.*

Загальні положення

Виробництво екологічно чистої продукції АПК є важливим об'єктом суспільно-географічного дослідження. Його розвиток має багатограний та комплексний характер. Тут поєднуються природно-екологічні умови регіону і соціально-економічні процеси, необхідність виробництва якісної продукції харчування, покращення здоров'я населення, формування споживчого попиту населення на екологічно чисту продукцію АПК. Великий вплив мають сучасні процеси суспільного розвитку, глобалізація й світовий досвід виробництва цієї продукції.

Ековиробництво, зокрема на його первинній стадії, нерозривно пов'язано з використанням земельних ресурсів, їх екологічним станом, збереженням родючості ґрунтів тощо. Крім цього, зміни, що відбуваються у господарській діяльності та соціальній сфері, ставлять нові вимоги до виробництва продукції харчування, її якості та споживчої цінності. У зв'язку з цим виникло поняття **“екологічно чиста продукція АПК”**.

Із суспільно-географічних позицій під екологічно чистою продукцією АПК слід розуміти сільськогосподарську продукцію рослинного і тваринного походження, процес виробництва, перероблення і реалізації якої відбувається з дотриманням відповідних технологічних вимог і стандартів. Характеризується ця продукція високою біологічною цінністю та споживчими властивостями, а процес її виробництва має відповідати принципам збалансованого розвитку агроєкосистем.

В основу дослідження виробництва екологічно чистої аграрної продукції було покладено теоретичні положення про закономірності формування АПК, сутність і головні принципи екологічно чистого виробництва, основні чинники його розвитку та особливості територіальної організації. Багатоплановість й багатоаспектність розвитку екологічно чистого виробництва, його детермінованість природно-географічними та соціально-економічними умовами зумовлюють різноманітність наукових методів, підходів і напрямів дослідження, залучення великої кількості інформації.

Стан дослідження питання та основні завдання

Теоретичні й методологічні аспекти дослідження в географічному плані висвітлені у працях М.М. Паламарчука, М.Д. Пістуна, Г.В. Балабанова, В.П. Нагірної, Р.А. Івануха, Я.Б. Олійника, П.О. Сухого, В.Г. Щабельської та ін. В їхніх роботах сформульовані основні теоретико-методологічні засади дослідження АПК і територіальних відмінностей його розвитку.

Разом з тим потребує розроблення методика наукових досліджень виробництва екологічно чистої продукції АПК, у тому числі в регіональному

вимірі, з урахуванням природно-екологічних і соціально-економічних передумов розвитку. Особливої актуальності такі дослідження набувають у регіонах аграрної спеціалізації економіки, де переважає сільське населення, а також у тих, де зосереджені великі міські системи розселення, що формують попит на екологічно чисту продукцію АПК.

Значну увагу слід приділяти ролі виробництва цієї продукції у запровадженні екологічно безпечних моделей розвитку сільського господарства. Поглиблення та розширення потребує й інформаційна база цього особливого виробничо-територіального формування.

Виклад основного матеріалу

Головним вихідним положенням при розробці методичних основ є визначення екологічно чистого виробництва продукції АПК як багатофункціонального агроєкологічного процесу, тісно пов'язаного з використанням природно-ресурсного потенціалу території та соціально-економічною сферою.

Це дослідження включає такі основні питання:

- аналіз ґрунтового-кліматичних, природно-екологічних, соціально-економічних, інституційно-правових чинників розвитку екологічно чистого виробництва продукції АПК;
- виявлення його структури, спеціалізації й територіальної організації;
- визначення тенденцій змін щодо попиту і позиції цієї продукції за умов суспільних трансформацій;
- визначення конкурентних переваг території щодо можливостей розвитку виробництва екологічно чистої сільськогосподарської продукції і формування експортного потенціалу;
- оцінка стану продовольчого ринку держави;
- вивчення особливостей внутрішнього споживчого попиту на екопродукцію АПК;
- обґрунтування із суспільно-географічних позицій напрямів розвитку виробництва екологічно чистої продукції АПК, його структури і удосконалення територіальної організації [2].

Одним із головних завдань дослідження є виявлення сучасного рівня розвитку, структури і спеціалізації та організаційних форм виробництва співвідносно з можливостями природно-ресурсного потенціалу, специфікою кон'юнктури ринку, споживчим попитом населення.

В основу дослідження покладено територіальний підхід, спрямований на вивчення ґрунтового-кліматичних особливостей і територіальних відмінностей у розвитку виробництва екологічно чистої сільськогосподарської продукції, його впливу на навколишнє природне середовище. Такі дослідження є особливо важливими при вивченні екологічної ситуації, що склалася в результаті сільськогосподарської діяльності, формування спеціалізо-

ваних зон виробництва екологічно чистої продукції в конкретних регіонах.

Одним з важливих напрямів дослідження з метою підвищення економічної ефективності виробництва є збалансованість і пропорційність всіх його структурних підрозділів, включаючи сільськогосподарську сферу, промислову переробку продукції, їх обслуговування та маркетинг. Особливо велике значення має розміщення підприємств з виробництва екологічно чистої продукції АПК, враховуючи їх наближення до джерел сировини чи зосередження попиту на неї.

На основі комплексного підходу до вивчення виробництва екологічно чистої продукції АПК, а також враховуючи його взаємозв'язок з екологічним станом території та соціально-економічними процесами, необхідно розробити систему науково обґрунтованих заходів, спрямованих на розвиток аграрної сфери в напрямі екологізації сільськогосподарського виробництва, підвищення його ефективності та конкурентоспроможності, вдосконалення сільськогосподарського природокористування, раціонального використання земельних ресурсів, охорону навколишнього середовища, розв'язання соціальних проблем.

На початковому етапі дослідження важливо з'ясувати природно-географічні й соціально-економічні передумови розвитку виробництва екологічно чистої продукції АПК, визначити первинні конкурентні переваги території в цьому контексті. Особливу увагу слід приділити соціально-економічним чинникам розвитку регіону, характеру розселення населення, можливостям формування попиту на цю продукцію.

Основою дослідження є системно-структурний підхід, спрямований на аналіз взаємозв'язків і взаємозалежностей між різними складовими, виявлення цілісних виробничо-територіальних систем різних типів і масштабів розвитку. Застосування концепції взаємопов'язаності явищ дає можливість виявити речовинні, енергетичні, інформаційні зв'язки, що лежать в основі виробництва екологічно чистої продукції АПК. Аналіз природних, економічних, екологічних взаємозв'язків між головними компонентами виробничо-територіальної системи передбачає виявлення напрямів, інтенсивності, тенденцій їх розвитку, що необхідно при обґрунтуванні перспектив виробництва цієї продукції в регіоні.

Важливим етапом дослідження є вивчення світового досвіду виробництва такої продукції, виявлення особливостей та динаміки його розвитку в різних країнах. Використовуючи історичний підхід і досвід інших країн, необхідно визначити роль України, її потенційні можливості у цій сфері. Світовий досвід і роль України в екологічно чистому аграрному виробництві можуть бути

використані також при розробленні спеціальних державних програм щодо підтримки його розвитку.

Велику роль у формуванні екологічно чистого виробництва продукції АПК відіграє інфраструктура, зокрема виробнича, транспортна і ринкова. Від рівня її розвитку істотно залежить ефективність виробництва, його рентабельність та інвестиційна привабливість. Слід зазначити, що технологія виробництва, зберігання, транспортування й реалізація екопродукції мають відповідати вимогам міжнародних і національних стандартів, процедурам інспекції та сертифікації екологічно чистого виробництва.

Одним з головних напрямів дослідження екологічно чистого виробництва є його вплив на родючість ґрунтів, біологізацію землеробства, зокрема в умовах високої розораності земель, виснаження ґрунтового покриву, розвитку ерозійних процесів. Особливе значення має розроблення напрямів раціонального природокористування в районах виробництва цієї продукції.

Важливим методом дослідження викладених питань є картографічне моделювання, розроблення карт, на яких мають бути відображені як галузеві виробничі характеристики, так і просторова диференціація розвитку екологічно чистого виробництва в Україні та її регіонах. Використання картографічних прийомів дає можливість простежити територіальну диференціацію і виявити закономірності розвитку ековиробництва та його складових, а також візуалізувати основні шляхи й напрями реалізації екологічно чистої продукції АПК, обґрунтувати можливості подальшого розвитку виробництва в Україні.

Істотним є вивчення особливостей формування споживчого попиту на екопродукцію. Для цього може бути обрано метод опитування, збирання інформації на основі безпосереднього спілкування чи анкетування [5]. Ці методи доцільно застосувати з метою уточнення загальної проблематики і формулювання дослідницьких гіпотез, а також для уточнення й перевірки даних, отриманих іншими методами.

Розроблена анкета складається з 22 основних питань (переважно закритого типу) й 7 загальних запитань про респондента. Основну увагу при цьому приділено таким питанням:

– Що, на думку респондента, характеризує продукт як «екологічно чистий»?

– Чи має значення вироблено продукт без використання хімікатів, пестицидів, генно-модифікованих організмів (ГМО)?

– Чи вважає респондент розвиток виробництва сертифікованих екологічно чистих продуктів харчування в Україні перспективним?

– Чи знають респонденти, що продукти харчу-

вання, які маркуються як «екологічно чисті», повинні обов'язково мати відповідний сертифікат якості?

Окреме питання – виявлення конкурентних переваг території щодо розвитку екопродукції, включаючи порайонні відмінності, аналіз економічної ефективності виробництва, взаємодію з природним середовищем.

У цьому контексті на основі використання порівняльно-географічного методу і математичних методів багатовимірної статистики має бути проведена оцінка території України за можливостями розвитку виробництва екологічно чистої продукції АПК. Цей процес складається з декількох етапів.

На першому етапі виділяються кількісні показники, тобто географічні об'єкти та явища мають бути параметризовані.

На другому етапі за допомогою математичних засобів обробки даних встановлюють їх емпіричні залежності та закономірності.

На третьому етапі розробляють математико-географічні моделі з використанням кореляцій і регресій, теорії графів, спектрального аналізу тощо [3; 4].

На завершальній стадії проводиться типологія регіонів України щодо можливостей розвитку виробництва екологічно чистої продукції АПК. Для виявлення територіальних закономірностей типології на основі аналізу природно-екологічних і соціально-економічних показників важливо провести порівняльний аналіз у розрізі областей та АРК з середніми показниками по Україні.

Отримані результати є основою для створення спектральної карти з позначками по кожному регіону та фоновим зображенням ступеня відмінності від середнього значення по Україні.

Найприйнятнішим математичним методом дослідження є кластерний аналіз. Він дає можливість групувати регіони в однорідні сукупності, використовуючи широке коло показників. Крім того, завдяки кластерному аналізу можна перетворити великий обсяг різнобічної інформації в упорядкований компактний вигляд. Це є важливим

підґрунтям для прогнозування виробництва екологічно чистої продукції АПК в регіональному вимірі.

Для виявлення кластерів необхідно використувати ієрархічну процедуру, що дає можливість виокремити кластери на основі понять відстані чи подібності між точками в багатовимірному просторі ознак. Результатом такої розбивки має бути дендрограма (деревоподібна діаграма, дерево рішень), на якій зображено етапи об'єднання регіонів у групи за природно-екологічними і соціально-економічними характеристиками.

Нині існує багато методів кластерного аналізу [1, 4], нами у цьому дослідженні використаний метод повних зв'язків. Кластерний аналіз, як і інші методи вивчення стохастичного зв'язку, потребує численних складних розрахунків, які краще здійснювати за допомогою сучасних інформаційних систем, зокрема з використанням програмного продукту Statistica 6.0.

Підсумковим етапом дослідження має бути розроблення системи заходів, спрямованих, з одного боку, на підвищення економічної ефективності й вдосконалення територіальної організації виробництва екологічно чистої продукції АПК, створення полюсів зростання в сільській місцевості, а з іншого, – на збереження родючості ґрунтів, збалансований розвиток агроєкосистем.

Висновки

Виробництво екологічно чистої продукції АПК – важливий об'єкт суспільно-географічного дослідження, оскільки його розвиток пов'язаний з використанням природно-ресурсного і виробничого потенціалу території, розселенням населення, формуванням виробничо-територіальних комплексів, специфікою кон'юнктури ринку тощо.

Враховуючи особливості процесу екологічно чистого аграрного виробництва, основними суспільно-географічними принципами дослідження цього об'єкта визначено: комплексність, територіальність, соціальність, екологічність, перспективність, наукова обґрунтованість, раціональність, ефективність.

Література

1. Мезенцев К.В. Суспільно-географічне прогнозування регіонального розвитку: Монографія. – К.: ВПЦ „Київ. ун-т”, 2005. – 253 с.
2. Нагірна В.П. Суспільно-географічні дослідження АПК України: трансформації і перспективи // Львівська суспільно-географічна школа у національному і європейському вимірах. – Львів: ВЦ ЛНУ ім. Івана Франка, 2005. – С. 179-185.
3. Топчієв О.Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методика: Навчальний посібник. – Одеса: Астропринт, 2005. – 632 с.
4. Шаблій О. І. Математичні методи в економічній географії. – Львів: Вища школа, 1984. – 135 с.
5. Ядов В.А. Социологическое исследование: Методология, программа, методы. – М., 1987.